

ŞEVKET BEYSANOĞLU, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, 1. cilt: *Başlangıçtan Akkoyunlular'a kadar*, Ankara 1987; 2. cilt: *Akkoyunlular'dan Cumhuriyete kadar*, Ankara 1990: Diyarbakır Belediyesi yayınları.

Köklü bir tarihe sahip olan ve bir çok medeniyetlerin birleştiği bir konumu bulunan Diyarbakır'ın önemi inkar edilemez. Bu önemli şehir Ziya Gökalp, Süleyman Nazif, Cahit Sıtkı Tarancı ve Ali Emiri gibi meşhur şair ve ilim adamlarını yetiştirdiği gibi Muslihiddin-i Lari, Bıyıklı Mehmed Paşa ve Özdemir oğlu Osman Paşa gibi tarihçi ve tarih yapanları da yetiştirmiş ve başına basmıştır. İşte bunları eserleriyle birlikte ilim alemine tanıtan kişi de Dr. Şevket Beysanoğlu'dur. Beysanoğlu'nun en büyük yapıtı da henüz iki cilt halinde yayınlanan *Diyarbakır Tarihi*'dir. Her ne kadar Diyarbakır tarihi hakkında bir kaç eser değişik yazarlar tarafından kaleme alınmış ise de burada tanıtımını yapacağım eser bunların en geniş kapsamlıdır. Bir çok birinci ve ikinci el kaynağın kullanıldığı bu eserin içeriği gözden geçirildiğinde kendisinin de bir kaynak teşkil edebileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca beni tarihe ilgisi olan bir kişinin zevkle okuyabileceği bir eser olduğu kanısındayım.

Yazarın önsözünde belirttiği gibi eser 1960 öncelerine dayanan uzun bir araştırmanın mahsulü olup özeti 1963 yılında *Kısaltılmış Diyarbakır Tarihi ve Abideleri* adıyla yayınlanmıştır. Yazar şüphesiz bu tarihten sonra da eser üzerindeki araştırmalarını sürdürerek eserin içeriğini geliştirdiği gibi bibliyografyasını da zenginleştirmiştir.

Yazar önsözün hemen akabinde eserinde kullandığı önemli kaynaklar hakkında bilgi vermektedir. Bu eserlerin en önemlilerinin Mar-Yeşua'nın *Vakayi'ne*'si ile İbnü'l-Ezrak'ın *Tarih-i Meyyafarikin ve Amid* adlı eseridir. Bunlardan ilki yazarın bizzat tanık olduğu ve kitabın üçte ikisini oluşturan 494-506 tarihleri arasındaki 12 yıllık bir süreyi içermesi açısından önemlidir. Diğerleri ise İbnü'l-Esir, İbn-i Şeddad ve Ebu'l-Fida gibi önemli tarihçilerin eserlerinden alıntılar yapmanın yanı sıra Muhammed b. Ali el-Şımşatî'ni *Musul Tarihi* ve Tayfur b. Ebi Tahir'in *Bağdad Tarihi* gibi elimizde nüshaları bulunmayan önemli kaynaklara atıf yapması bakımından büyük bir önemi haizdir.

Başlangıçtan Akkoyunlular'a kadar olan dönemi kapsayan 1. cildin "Giriş" bölümünde eski adı Amid olan Diyarbakır'ın coğrafi konumu, şehrin adının geçirdiği evreler, bölgedeki eski yer adları ve Diyarbakır'ın tarih öncesi hakkında bilgi verilmiştir. Ancak bundan sonra bölgenin tarihi ele alınmıştır. Yedi bölüm altında incelenen Akkoyunlular'a kadar olan dönem M. Ö. 3000 yılından itibaren başlamaktadır. Birinci bölümde Diyarbakır ve bölgesine egemen olmaları hesabıyla Subarular ve bunların bir kolu olan Hurriler ile Mitanniler'in tarihi, kültürleri, medeniyetleri ve bunlardan kalma yer adları hakkında bilgi verildikten sonra Asurlular, Urartular, İskitler, Medler, Persler, Selevkoslar ve Partlar döneminde ve bilhassa Büyük İskender (M.Ö. 331-323) ile Büyük Tigran (M.Ö. 85-69) idaresinde Diyarbakır çevresi tarihi incelenmiştir. Ayrıca Dr. Beysanoğlu bu devletler hakkında yeterince bilgi vermiş, bunlardan kalma eserleri fotoğraflamış, kitabelerinin transkripsiyon ve çevirilerini yeniden bu eserinde yayınlamıştır. İkinci bölümde Romalılar'dan İslam fethine kadar (M.Ö. 69 - M.S. 639) olan dönem incelenmiştir. Bu bölümden Amid'in uzun bir süre Romalılar (M.Ö. 69 - M.S. 53) yönetiminde kaldığı, ancak daha sonra Partlar'la Romalılar arasında (M.S. 53-226) sahip değiştirdiği anlaşılmaktadır. Sasanlılar ve Romalılar zamanında Diyarbakır (M.S. 226-395)'in oldukça hareketli bir dönem geçirdiği ve bir çok savaşlara

sahne olduğu anlaşılmaktadır. 261 yılında Partlar ve Ermeniler ile birleşen Tadmur emiresi Zenobi Romalılar'a karşı yaptığı savaşta doğuda sınırlarını Dicle kıyılarına, batıda Akdenize, güneyde de Nil nehrine kadar genişletmiş ve hatta Ankara'yı bir müddet için ele geçirmiştir. Ancak bu arada Roma tahtına geçen Orelanus büyük bir ordu ile Zenobi'nin üzerine yürür ve onu Antakya dolaylarında büyük bir hezimetle uğratar. Önce Humus'a daha sonra Tadmur'a kaçan Zenoba tekrar hezimetle uğrattır, Tadmur yerle bir edilir ve Emire esir alınarak Roma'ya götürülür. Böylece 270 yılında Tadmur krallığı sona ermiş oldu. Bundan sonra Diyarbakır bölgesi ve Amid şehri bir kaç defa el değiştirdi ve surları kanlı savaşlara sahne oldu. Nihayet 26 Haziran 363 yılında Roma İmparatoru ilan edilen Muha-fiz Komutanı Jovianus Sasani hükümdarı II. Şapur ile barış antlaşması yaparak Doğuda bazı toprakları Sasaniilere bırakmak suretiyle Diyarbakır bölgesini tekrar Roma egemenliği altına alabildi. Diyarbakır'ın Bizans idaresinin (M.S. 395-639) ilk yıllarında Ak-Hunlar'ın akınlarna uğradığını görüyoruz. Daha sonra (M.S. 503 yılında) Amid ve Diyarbakır bölgesi Sasani hükümdarı Kavad tarafından feth edildi ve böylece Kavadla Bizanslılar arasında bölgede bir çok savaşlar vuku buldu ve Amid muteaddid defalar el değiştirdi. Bölge halkının çoğu amansız savaşlar ve müthiş bir kıtlıktan dolayı hayatını kaybetti. Dr. Beysanoğlu bu bölümde Hıristiyanlık döneminde Diyarbakır bölgesinde din, ilim ve sanat hayatı hakkında da bilgi vermiştir. Diyarbakır şehrinin kiliseleri hakkında bir kaç satırlık da olsa bilgi verdiği gibi surların ve burçlarının geçirdiği evreleri incelemiştir. Ayrıca Diyarbakır bölgesindeki diğer kaleler hakkında da bilgi verilmiştir.

İslam fethinden Mervanilere kadar olan dönem (M.S. 639-984) üçüncü bölümde ele alınmıştır. II. Halife Hz. Ömer zamanında Halid b. Velid tarafından Miladi 639 yılında feth edilen Diyarbakır Emevilerin (661-750), Abbasilerin (750-869), Şeyh-oğullarının (869-899), Hamdanilerin (930-980) ve Büveyh-oğullarının (980-984) yönetiminden geçer. Bu bölümde surların, daha doğrusu Mardin kapı ile Dağ kapı üzerinde Abbasilere ait kitabelerin fotoğraf, tamskripsiyon ve Türkçeye çevirileri verilmiştir.

Diyarbakır'da Mervani yönetimi (984-1085) eserin dördüncü bölümünde ele alınmıştır. 984 yılında Mervani devletinin kurucusu Bad adı ile tanınan Ebu Abdullah el-Hüseyn bin Dustek Meyafarikin'i feth ettikten sonra kısa sürede Diyarbakır, Cezire ve Nusaybin bölgelerini egemenliği altına aldı. 1085 yılına kadar bölgeyi ellerinde tutan Mervaniler 1042 yılından başlamak üzere önce Oğuzların daha sonrada Selçukluların akınlarna karşı koymak mecburiyetinde kaldılar. Bu bölümde Mervaniler zamanında Diyarbakır'da kültür ve sosyal hayatı inceleyen Dr. Ş. Beysanoğlu Mervanilere ait eserleri ve bunların üzerindeki kitabeleri bize tercümeleleri ile birlikte aktarmaktadır.

Selçuklular'dan Artuklular'a kadar olan dönem (1085-1183) beşinci bölümde ele alınmış olup Diyarbakır ve çevresinin sırasıyla Büyük Selçuklular (1085-1093), Suriye Selçukluları (1093-1097), İnaloğulları (1107-1142) ve Nisanoğulları (1142-1183) idaresindeki tarihi gelişimi incelenmiş ve bunlara ait eserler hakkında bilgi verilip üzerlerindeki kitabelerin transliterasyonu ve Türkçeye çevirileri özenle yapılmıştır. Eserin altıncı bölümünde Artukoğulları (1183-1232) ve yedinci bölümünde de Eyyubiler (1232-1401) yönetimleri, eser ve kitabeleri hakkında geniş bilgi verilmiştir. Birinci cildin sonunda geniş bir bibliyografya yer almaktadır.

Sekiz, dokuz, on ve onbirinci bölümlerin yer aldığı ikinci ciltte Akkoyunlular'dan Cumhuriyete kadar olan dönemin tarihi kaleme alınmıştır. 1401 yılında Akkoyunlular'ın idaresine geçen Diyarbakır ve çevresi 1507 yılında Şah ismail tarafından feth edilir ve Akkoyunlular ile Dulkadiroğullarının ileri gelenleri ile taraftarları kılıçtan geçirilir. Daha sonra

İdris-i Bidlisi'nin propagandası, Kürt Beylerinin yardımı ve Bıyıklı Mehmed Paşa'nın askeri dehası neticesinde Diyarbakır ve çevresi 1515-16 yıllarında Osmanlıların yönetimine girdi. İmparatorluğun yıkılışına kadar Osmanlılar'ın yönetiminde kalan Diyarbakır Safevilere karşı yapılan seferlerde bir durak ve Osmanlı askerleri için sağlam surlarından dolayı bir sığınak vazifesi gördü. Diyarbakır, yönetimine girdiği hemen hemen tüm devlet ve imparatorlukların kültür merkezlerinden biri görevini aksatmaksızın üstlendi. Dolayısıyla Dr. Ş. Beysanoğlu'nun bu eserini okuduğumuzda Diyarbakır'da çeşitli zamanlarda bir çok ilim adamlarının yetiştiğini ve şehirde bir çok kilise, medrese, mescid, cami, han ve hamamların inşa edildiğini görüyoruz. Kanuni Sultan Süleyman'ın Karacadağ'dan şehre getirmiş olduğu su, bugün hala Hz. Süleyman Camii'nde şarıl şarıl akmaktadır.

Gerek Akkoyunlu gerekse Osmanlı dönemini bir çok vesikalarla besleyen Beysanoğlu Diyarbakır'da inşa edilen eserler hakkında bilgi vermenin yanı sıra mahalli beylikleri detaylı bir şekilde kaleme almış ve bunların da bölgede inşa ettirmiş oldukları eserler hakkında bilgi vermiştir. Diyarbakır darphanesinde çeşitli zamanlarda basılan madeni paralar da ihmal edilmemişlerdir.

İkinci cildin onbirinci ve son bölümü Türkiye Büyük Millet Meclisi Yönetimi dönemine tahsis edilmiştir. Bu dönemin valileri ve Ziya Gökalp'ın sosyal ve kültürel faaliyetleri hakkında yeterince bilgi verilmiştir. Cumhuriyet döneminin henüz yayınlanmamış olan üçüncü ciltte yer alacağını sanıyorum. İkinci cildin sonunda da son derece zengin bir bibliyografya göze çarpmaktadır.

Dr. Şevket Beysanoğlu'nun eserini özenle hazırladığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar eserin içeriğini "İçindekiler"e bakarak takip etmek mümkün ise de bu bir çabayı gerektirmektedir. Kanımca bu denli hacimli bir eserin bir "indeks"e ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacın üçüncü ciltte giderileceğini umar ve yazara üçüncü cilt çalışmalarını için şimdiden başarılar dilerim.

M. MEHDİ İLHAN

